

== *Zvonko Martić* ==

Samostan – duhovni centar „Karmel sv. Ilije“

zvonkoocd@gmail.com

UDK: 323.174(497.6=163.42)

Pregledni rad

REGIONALNI IDENTITET HRVATA U BOSNI I HERCEGOVINI – DUVNJACI BOSANCI I/ILI HERCEGOVCI I/ILI DALMATINCI

Sažetak

U ovome se radu propituje regionalni identitet Hrvata u Bosni i Hercegovini na primjeru stanovnika Općine Tomislavgrad. Kroz povijest je Tomislavgrad u nekoliko navrata mijenjao ime. Naziv Duvno najpoznatiji je. Po njemu se stanovnici ove Općine nazivaju Duvnjacima te se neki od njih identificiraju kao Hercegovci, Bosanci ili Dalmatinci.

Fokus je ovoga rada na odnosu nacionalnoga i regionalnoga identiteta u specifičnosti bosanskohercegovačkoga suvremenog društveno-političkog konteksta. Identitet se promatra kao relacijski, kontrastivni, situacijski i dinamični koncept koji je uvijek u mijeni, ovisan o društvenome i političkome trenutku unutar kojih se zbiva identifikacijski proces. Identiteti se u takvu poimanju promatraju kao narativna konstrukcija i projekcija u sadašnjosti i budućnosti, a ne nepromjenjiva ontološka danost utemeljena u prošlosti.

Regionalni se identitet Duvnjaka promatra kao narativna konstrukcija u suvremenome bosanskohercegovačkom multinacionalnom i multireligijskom kontekstu gdje su naglašeni nacionalni/etnički u odnosu na druge procese identifikacije.

Ključne riječi: Regionalni identitet; Duvnjaci; Hrvati; Bosanci; Hercegovci; Dalmatinci

REGIONAL IDENTITY OF CROATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA – DUVNIANS (INHABITANTS OF DUVNO) BOSNIANS AND/OR HERZEGOVINIANS AND/OR DALMATIANS

This paper questions the regional identity of Croats in Bosnia and Herzegovina on the example of the inhabitants of the Municipality of Tomislavgrad. Through history Tomislavgrad has changed its name in several occasions. The name Duvno is the most known and based on this name the inhabitants of this municipality are called Duvnians, where some of them identify themselves as Herzegovinians or Bosnians or Dalmatians. The focus of this paper is the relation of national and regional identity within the specifics of contemporary social and political context in Bosnia and Herzegovina. An identity is observed as relational, contrastive, situational and dynamic concept which is in constant change, depending on social and political moment in which the identification process occurs. The identities are, within this understanding, observed as a narrative construction and projection in present and future rather than an ontological fact based on the past.

Regional identity of Duvnians has been observed as a narrative construction within contemporary multinational and multireligious context of Bosnia and Herzegovina where national/ethnic identification is emphasized more than other identification processes.

Keywords: Regional identity; Croats; Duvnians; Bosnians; Herzegovinians; Dalmatians

Uvod

Identiteti su u Bosni i Hercegovini konstruirani u povijesnome, društvenome, kulturnome i političkome diskursu multireligijske i multietničke zajednice na razmeđu svjetova, Zapada i Istoka. Zemljopisni i geostrateški položaj Bosne i Hercegovine učinio je da ova zemlja postane i ostane „povijesno mjesto susreta raznih civilizacija“¹. Višestoljetnim susretima i supostojanjem civilizacija kultura i religija Bosna i Hercegovina postala je tromeđa i pograničje katoličkomu Zapadu, pravoslavnomu Istoku i svijetu sunitškoga islama i tijekom cijele svoje

¹ Tone Brंगा, *Biti musliman na bosanski način. Identitet i zajednica u jednom srednjobosanskom selu*, Dani, 1997., str. 24.

povijesti ostala je rubni prostor.² Na rubovima tromede civilizacija konstruirani su identiteti triju nacionalnih i religijskih zajednica: Hrvata katolika, pravoslavnih Srba i muslimana Bošnjaka. Uz nacionalne istovremeno su se proizvodili i regionalni identiteti. Potonji su u javnome i znanstvenome diskursu ostali u sjeni istraživanja i zanimanja za nacionalne identitete.

U ovome se radu propituje konstrukcija regionalnoga identiteta Hrvata u Duvnu, današnjoj Općini Tomislavgrad, čiji se stanovnici nazivaju Duvnjacima. Zemljopisni je položaj Duvna na tromedi i rubovima Hercegovine i Bosne, između kojih nema i nije bilo jasnih granica, s jedne strane, i Dalmacije s kojom je dijeli administrativna državna granica između Hrvatske i Bosne i Hercegovine, s druge strane. U procesima regionalne identifikacije Duvnjaci se jednim dijelom diferenciraju u odnosu na stanovništvo većih regija, ali se istovremeno i poistovjećuju s tim istim regijama. Proces regionalne identifikacije Duvnjaka i konstrukcija identiteta odvija se u pograničnim područjima, gdje su granice zamagljene i gdje se regije preklapaju te supostoje mnogostruki identiteti.

Prihvataju li ili odbijaju pogranična područja i tromede supostojanja regionalnih identiteta, mogu li Duvnjaci istovremeno biti Bosanci i Hercegovci i Dalmatinci ili samo Duvnjaci, odnosno moraju li se opredijeliti i biti samo ili Bosanci ili Hercegovci ili Dalmatinci? Koliko je samim Duvnjacima važan regionalni identitet u njihovoj hijerarhiji identiteta? Vode li rasprave o regionalnoj identifikaciji društvenoj koheziji ili izazivaju prijepore?

Odmah na početku moram napomenuti kako cilj ovoga rada nije dati konačan odgovor na pitanje jesu li Duvnjaci samo Duvnjaci, ili su Bosanci ili Hercegovci ili Dalmatinci, nego pokazati genezu, razvoj i mnogostrukost identifikacijskih procesa u konstrukciji regionalnoga identiteta Hrvata u Bosni i Hercegovini u dvadesetim godinama 21. stoljeća na tromedi i rubovima većih regija.

Sam je termin *regija* višeznačan i u suvremenome se znanstvenom i javnom diskursu rasprave o njegovu značenju rastežu od lokalnih, nacionalnih do nadnacionalnih razmjera i granica.³ Regija je jedinstveno i zasebno povijesno, kul-

² Husnija Kamberović, „O konstruiranju identiteta“, *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju. Zbornik radova*, Husnija Kamberović (ur.), Institut za istoriju, 2011., str. 17.

³ Annsi Paasi, „From bounded spaces to relational social constructs: conceptualization of the region in geography“, *The Multidimensionality of Regions in World Politics*, Kohlenberg Paul - Nadine Godehart (ur.), Routledge, 2021., str. 19-20.

turno, relativno homogeno i/ili relativno područje izdvojeno u odnosu prema nadređenim geografskim cjelinama.⁴ Područje Duvna prostorni je predio koji se od širih prostora razlikuje po nekim osobinama u geografskome, povijesnome i kulturnome pogledu.⁵ Duvno je geografsko područje unutar državnoga teritorija Bosne i Hercegovine, teritorijalno i administrativno u granicama današnje Općine Tomislavgrad. Iz očista njegovih stanovnika Duvno je relativno izdvojeno područje s naglašenom interpretacijom nacionalne povijesti i lokalne kulture, koje zajedno sa zemljopisnim položajem ujedno spaja i razdvaja Hercegovinu, Bosnu i Dalmaciju.

Iako se polazi od teritorijalnoga i administrativnoga određenja duvanjske regije, naglasak je u ovome radu na ljudima, njihovoj interpretaciji i konstrukciji regionalnoga u međuovisnosti s lokalnim i nacionalnim identitetom. Identitetima se pristupa kao relacijskim, kontrastivnim, situacijskim i dinamičnim konceptima, kako ih poimaju suvremena etnologija i kulturna antropologija, polazeći od mišljenja kako su identiteti uvijek „u mijeni, ovisni su o društvenom i političkom trenutku, o trenutno relevantnim Drugima spram kojih se skupina identificira i o odnosima moći unutar kojih se zbiva identifikacijski proces. U takvom poimanju oni su narativna konstrukcija i projekcija u sadašnjosti i budućnosti, a ne ontološka datost utemeljena u prošlosti“⁶.

Konstrukcije i projekcije identiteta osjećaj su pripadanja i trajanja u kojima „identifikacijske prakse apostrofiraju objektivnu dimenziju (kulturni repertoar) i subjektivnu dimenziju (emocije i lojalnost) koje su u stalnom procesu transformacije i nikada se ne pojavljuju u nekakvoj ‘prvotnosti’“⁷. Identifikacijski procesi događaju se u stalnu prožimanju objektivnih i subjektivnih identifikacijskih dimenzija u različitim povijesnim i društveno političkim kontekstima. Kako je stvarnost uvijek u mijeni, tako su i identiteti fluidni i promjenjivi, ovisno o sociokulturnim, ekonomskim, političkim i inim procesima unutar iste

⁴ Pero Maldini, „Politički i administrativni aspekti regije: regionalizam, regija i regionalna politika“, *1. Zbornik sveučilišta u Dubrovniku*, 2014., str. 128.

⁵ Emil Heršak, *Leksikon migracijskog i etničkog nazivlja*, Institut za migracije i narodnosti, Školska knjiga, 1998., str. 227.

⁶ Jasna Čapo, „Godišnji skup Hrvatskog etnološkog društva. Identiteti između zbilje i naracije: višestrukost, mijene, prijevori“, Hrvatsko etnološko društvo - Institut za etnologiju i folkloristiku, 2013., str. 3.

⁷ Jadranka Grbić Jakopović, „Usorani o sebi i drugima; kroz identitete, politike i kulturu“, *Usora: prošlost, običaji, životna svakodnevnica*, Mario Katić (ur.), Zavičajni klub Usorskog kraja, 2011., str. 313.

etničke skupine, ali i interakcijama s drugim nacionalnim zajednicama s kojima dijele državu i regiju.

U konstrukciji identiteta na granicama i rubovima višenacionalnih i multireligijskih zajednica, idući od središta prema „periferiji teritorijalne rasprostranjenosti nacije i/ili religije – identitet postaje sve snažniji. Tu je nacionalno neizbrisivo“⁸. Interpretacija suodnosa nacionalnoga i regionalnoga identiteta na granici, u ovome slučaju tromedi, razumljiva je unutar koncepta višestruko-sti individualnih, ali i kolektivnih identiteta. Kod višestrukih identiteta čovjek prenaplaćava neki od njih, a etnički je identitet u tome pogodan jer ujedinjuje prošlost i sadašnjost, budi emocije, poziva na obranu od stvarnih i imaginarnih neprijatelja.⁹ Ukratko, nacionalni identitet može postati okvir i „faktor okupljanja, nezavisan i natkriljujući i nad svim već postojećim teritorijalnim – lokalnim i regionalnim identitetima“¹⁰.

Iz prethodno navedenoga teksta proizlaze i osnovna pitanja kojima ćemo se baviti u radu: kako se na rubovima i tromedi većih zemljopisnih područja, Hercegovine, Bosne i Dalmacije, konstruira regionalni identitet u suvremenome bosanskohercegovačkom kontekstu, pri tome propitujući ulogu čvrsto omeđenih i snažnih mnogostrukih lokalnih u proizvodnji regionalnoga identiteta te u fokusu rada promatrajući odnos između regionalnoga i nacionalnoga identiteta.

U nastojanju da se prikažu objektivni i subjektivni sadržaji u konstrukciji regionalnoga identiteta Duvnjaka unutar općega bosanskohercegovačkog konteksta ovaj se rad zasniva na kvalitativnoj metodologiji, točnije na etnografskim terenskim istraživanjima.¹¹ U prikupljanju etnografske građe korištene su tehnike otvorenih intervju a i sudjelovanje s promatranjem. Prvi intervju i o regio-

⁸ Ivan Cvitković, „Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini“, *Hrvati u BiH: Ustavni položaj, kulturni razvoj i nacionalni identitet*, Ivan Markešić (ur.), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu - Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2010., str. 112.

⁹ Nikola Dugandžija, „Nedorečenost i zavodljivost etničko-nacionalnog sindroma“, *Etničnost, nacija, identitet*, Ružica Čičak – Chand (ur.), Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, 1998., str. 40.

¹⁰ Sonja Dujmović, „‘Bosna i Hercegovina ne može ni da živi ni da umre’ – Situiranje identiteta Bosne i Hercegovine kod bosanskohercegovačkih Srba (do 1941. godine)“, *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju. Zbornik radova*, Husnija Kamberović (ur.), Institut za istoriju, 2011., str. 23.

¹¹ Snimke kazivanja i etnografski zapisi pohranjeni su arhivi Etnografske zbirke u Samostanu-duhovnom centru „Karmel sv. Ilije“ s naznakom „Etnografija Duvna i okolice – identiteti“ god. 2008. – 2022., br. 3/1.

nalnome identitetu Duvnjaka obavljeni su 2008. godine. Do sada su obavljena četrdeset i dva intervjua radi izrade cjelovite studije o regionalnoj identifikaciji Duvnjaka.

Među kazivačima osobe su različita stupnja obrazovanja. Odgovori su slični gotovo kod svih kazivača i kazivanja su veoma kratka, često se isprepliću i uspoređuju različite identifikacije. Tijekom istraživanja pokazalo se kako duvanjski regionalni identitet nije jedinstven nego se konstruira u naglašenoj diferencijaciji užih lokaliteta i odbijanju samoga termina „Duvnjak/ci“.

Metoda sudjelovanja s promatranjem korištena je tijekom sedamnaestogodišnjega života i rada na području Općine Tomislavgrad u usputnim razgovorima, kasnije zapisivanim bez postavljanja dodatnih pitanja ili izravna uključivanja u razgovor traženjem pojašnjenja pojedinih mišljenja. Pitanja regionalne identifikacije i razumijevanja granica u samome Duvnu bila su dijelom i drugih istraživanja na ovome području.¹²

U osvrtu na kazivanja mora se istaknuti kako su razgovori o regionalnome identitetu Duvnjaka ponekad završavali smijehom i šalom na račun nemogućnosti postizanja zajedničkoga konsenzusa o regionalnome identitetu Duvnjaka. No, bilo je i situacija kada su sugovornici međusobno ili sa mnom vodili veoma žučne rasprave iznoseći teške optužbe, a i samomu započinjanju razgovora o tome jesu li Duvnjaci samo Duvnjaci ili su Bosanci ili Hercegovci ili Dalmatinci ciljevi su unijeti prijemor u lokalnu zajednicu, širiti njima neprihvatljive nacionalne identifikacije i sl. Gotovo svi razgovori završavali su osvrtom na nacionalni identitet i njegovu primordijalnu poziciju u hijerarhiji duvanjskih identiteta.

1. Duvanjska regija – jedinstvena i mnogostruka

U Bosni i Hercegovini često su se mijenjale granice carstava, administrativnih jedinica i imena naselja. Duvno je zasigurno među onima koji su najčešće mijenjali ime naselja. Delminium/ Dlmno/ Županjac/ Duvno/ Tomislavgrad/ Duvno/ Tomislavgrad, ovisno o promjenama vlasti i nakon dolazaka i propadanja svih tih vlasti, ostalo je „izolirano i prilično zapušteno mjesto“¹³. Unatoč

¹² Zvonko Martić, „Obred blagoslova polja u sakralizaciji prostora“, Marijana Belaj i dr., *Topografije svetoga na području Buškoga Blata*, Hrvatsko etnološko društvo, 2019., str. 132.

¹³ Jure Krišto, „Zaboravljeno mjesto: duvanjski kraj tijekom prve polovice XX. stoljeća“, *Hum i Hercegovina kroz povijest: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6.*

izoliranosti i zapuštenosti od vlasti Duvnjaci ističu povijesnu važnost svojega mjesta, počevši od Duvna kao središta ilirskoga plemena Delmata do važnosti u hrvatskoj nacionalnoj povijesti, gdje se ističu 925. godina i njezina komemoracija 1925. godine u proslavi tisućite obljetnice Hrvatskoga kraljevstva i krunidbe kralja Tomislava na Duvanjskome polju. U sjećanju na tu proslavu ističu gradnju spomen-bazilike i preimenovanje imena „Duvno u Tomislavgrad, kako bi se i po imenu mjesta znalo kako je ono bilo krunidbeno mjesto prvog hrvatskoga kralja“¹⁴. Duvnjaci za svoju regionalnu identifikaciju ističu i važnost hajduka Mijata Tomića, najpoznatijega duvanjskog borca protiv turskoga ugnjetavanja.¹⁵

Sjećanje na drevnu hrvatsku povijest čuva i predaja o doseljavanju Hrvata na područje današnje Bosne i Hercegovine. Koliko je do danas poznato, to je jedina predaja upisana u prostor Bosne i Hercegovine o mitskome doseljavanju Hrvata, petero braće i dvije sestre. Prema toj predaji u selu Prisoje, u zaseoku Dučić, na Buškome jezeru ili Buškome Blatu bili su dvori kraljice Buge, jedne od dviju sestara, po kojoj je ime dobio cijeli kraj nazvan Buškim Blatom.¹⁶

Ukratko, Duvnjaci smatraju svoju povijest znamenitom i kako je ona u mnogočemu „bitno i presudno utjecala na formiranje nacionalne i regionalne svijesti Duvnjaka“¹⁷. U nacionalnoj identifikaciji „duvanjski Hrvati ne zasnivaju ili ne vezuju svoj identitet ni na bosanskim Kotromanićima ni na hercegu Stjepanu Kosači, nego na hrvatskim narodnim vladarima, a prije svih na prvom hrvatskom kralju Tomislavu“¹⁸.

Uz opće suglasje o važnosti nacionalne povijesti problem nastaje kada se treba odrediti zemljopisni položaj Duvna. Tromeđa je zajednički diskurs i u kazivanjima i u pisanim radovima, i prema njima Duvno je kraj u sjeverozapadnoj

studenoga 2009., knjiga II., Ivica Lučić (ur.), Hrvatski institut za povijest, 2011., str. 241-242.

¹⁴ Mario Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuć godina. Kralj Tomislav između stvarnosti i mita te proslava tisućite obljetnice Hrvatskog Kraljevstva 1925. i njezini odjeci danas*, Despot infinitus d.o.o., 2017., str. 94.

¹⁵ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, 2002., str. 207.

¹⁶ Bože Drmić, *Buškoblati kraj – hrvatski raj*, Grupa za budućnost, 2004., str. 9-11.

¹⁷ Mijo Tokić, „Regionalni identitet Duvnjaka i njegova uvjetovanost“, *Duvanjski zbornik – zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa „Duvanjski kraj kroz povijest“*, Tomislavgrad, 6.-7. srpnja 2000., Jure Krišto (ur.), Hrvatski institut za povijest - Naša ognjišta - Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad., str. 513.

¹⁸ Darko Periša, „Geopolitički položaj, administrativna i crkvena pripadnost i regionalni identitet Hrvata u Livnu, Duvnu, Glamoču i Kupresu“, *Status: magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, Udruga građana „Dijalog“ Mostar, 15, 2011., str. 328.

Hercegovini ili jugozapadnoj Bosni, na tromedi Bosne, Hercegovine i Dalmacije.¹⁹ Povjesničar, franjevac i Duvnjak, fra Robert Jolić, koji je bio i kazivač za potrebe ovoga rada, o zemljopisnome položaju kaže kako je Duvno tromeda Bosne, Hercegovine i Dalmacije koja „ne razdvaja spomenuta područja, nego ih spaja, pa se duvanjsko pučanstvo može pripisati bilo kojoj od te tri regije“²⁰.

Cjelovitost današnje Općine Tomislavgrad često se mijenjala. O granicama Duvna s kraja 19. stoljeća napisano je: „Duvno spada po položaju zemlišta k Hercegovini. Po današnjoj političkoj razdiobi spada k Bosni (okruže travničko, kotara Županac, općina Županac). Duvno graniči od sivera [sjevera] sa selom Šuica.“²¹

Šujica je danas dio Općine Tomislavgrad. Uz promjene administrativnih granica i smještanje Duvna prema Hercegovini ili Bosni manje je poznato kako je u regionalnoj identifikaciji Duvnjaka važan čimbenik i postojanje pet različitih teritorijalnih i kulturnih cjelina koje čine duvanjsko područje. To su: Šujička kotlina, Duvanjsko polje, Roško Polje, Buško Blato i Vinička dolina. Prema njima stanovnici se nazivaju Šujičani ili Šujićaci, Duvnjaci, Rožani, Bužani i Viničani.

Granice između ovih pet lokaliteta duvanjske regije uspostavljene su jer je svako od njih „na različitoj nadmorskoj visini, još i danas s nerazvijenijim cestovnim vezama, kao i burna povijest i različite povijesne okolnosti – utjecale su na to da se nije u potpunosti proveo ni proces ‘međuduvanjske integracije’, niti se formirao istovjetan osjećaj regionalne pripadnosti, niti se u svemu formirao jedinstven regionalni identitet“²².

Među inim razlozima o lokalnim identitetskim odrednicama koje se opiru „međuduvanjskoj integraciji“, s obzirom na njihov regionalni identitet, jest i taj što stanovnici četiriju od pet užih lokaliteta u Duvnu koriste termin Duvnjaci samo za one iz Tomislavgrada i Duvanjskoga polja.

„Grad i Polje su Duvno. I oni su Duvnjaci. Tako je kod nas uvijek bilo. Mi smo Rožani. Oni doli su Bužani. A, Viničani su za svijet za sebe“ (kazivanje iz Roškoga Polja).

¹⁹ R. Jolić, *n. dj.*, str. 492.

²⁰ *Isto*, str. II.

²¹ Stojan Rubić i o. fra Andeo Nuić, „Duvno (Županac). Narodni život i običaji.“ *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, JAZU, (IV), 1899., str. 244.

²² M. Tokić, *n. dj.*, str. 513.

„Mi nismo Duvnjaci. Mi smo Bužani. Drugo su oni. Mi smo njih zvali Dakari.²³ [Zašto ste ih zvali Dakari?] A, ne znam. Valjda zato što su oni nosili puno sukna. Pa, kada oni dođu i prodaju one biljce [bijele suknene prekrivače za krevete] pa sve nešto imaju puno sukna. Kazivali su stari: ‘Eno, došle Dake i nose biljce.’ I drže se ko bolji od nas. Ko da smo mi sirotinja. Zato oni i nas zovu kauri. [Što znači kaur?] Pa, eto, ko neka sirotinja. Kažu kauri goli i bos, a oni ko važniji i bogatiji od nas“ (kazivanje iz Buškoga Blata).

„Jest, kažemo mi za njih kauri. Stariji su govorili kavuri. Ne znam zašto ih tako zovu. Jesu oni malo drukčiji od nas Duvnjaka. Ali, opet sve je to isto. [...] Znam kako se kod nas govorilo da su se naše cure rado udavale priko Privale u kaure, jer je tamo bilo manje zemlje pa se manje i radilo“ (kazivanje iz Duvanjskoga polja).

O čimbenicima i sadržaju lokalnoga identiteta Bužana, u odnosu na ostale Duvnjake, Petar Miloš kazivao mi je:

„Oni su zemljopisno bliže Dalmaciji, s njima više vezani, pa im se Duvanjsko polje čini dalekim. U potrazi za vlastitim identitetom prvo se rukovode onim što ne bi željeli biti. A *ne žele biti Bosanci*, na što ih je *Duvno asociralo* [istaknuo Z. M.]. Ali ne znaju kazati što jesu glede regionalne pripadnosti. Oni su samo Bužani. Otkada je Duvnu promijenjeno ime u Tomislavgrad, postali su malo mekši, ali i danas su u potrazi za vlastitim identitetom. Nakon što je polje 1974. godine potopljeno, a brojni se Bužani iselili, to je preostalima veoma važno definirati vlastiti identitet koji će sezati dalje od žrtve vlasti, što su oduvijek bili. Na tom identitetu posebice su ustrajni odseljeni i uspješni Bužani, koji misle da bi distanciranjem od Duvna imali jači ugled i status. Bužani su tipičan primjer obrane od globalizacije još jačim mrvljenjem identiteta.“

Identifikaciji Bužana, kao različitih u odnosu na Duvnjake, osim „asociranja Duvna na Bosnu“, kako reče Petar Miloš, pridonosi i uvijek iznova pitanje obnove općinskoga središta, jer nekada su bili zasebna općina, i administrativnoga odvajanja od Općine Tomislavgrad. Kao razloge navode mišljenja o slabijemu utjecaju u procesima odlučivanja na općinskoj razini i traže „pravednije odnose s općinom oko trošenja sredstava hidroakumulacije“²⁴, jer smatraju kako su zakinuti za pravednu raspodjelu sredstava od nadoknada za korištenje akumulacijske vode iz Buškoga jezera, koju prema međudržavnim ugovorima plaća Vlada Republike Hrvatske.

²³ Kurin je turcizam za nevjernika ili onoga tko nije musliman. Kao član jedne *whatsapp* grupe koja nosi naziv *Duvnjaci* zamolio sam članove ove skupine mogu li pomoći i objasniti što znači pojam „daka(ri)“ i u kojemu se svojstvu koristi taj pojam. Jedan od komentara na ovo pitanje bio je da „bulaznim“, jer taj izraz ne postoji. Kasnije je jedan od sudionika odgovorio: „Kad sam bio mali, desetak do petnaest godina, a i poslije sam slušao kako su djevojke iz tomislavgradskih sela nazivane Dakama. Kao npr. duvanjske Dake dolaze do pred grad u batama [gumenim opancima ili čizma-ma] i tad obuvaju cipele. Ili, eno oženi duvanjsku Daku.“

²⁴ B. Drmić, *n. dj.*, str. 149.

Za Viničane, kao i za Rožane, stanovnike Roškoga polja, može se reći isto ono što je Mijo Tokić pisao u radu o regionalnome identitetu Duvnjaka – kako će Bužani i Šujićaci u „regionalnom izjašnjavanju najprije izraziti pripadnost svojoj užoj lokalnoj regiji, Bušku blatu i Šujici, pa tek onda ili čak nikako Duvnu“²⁵.

„Kod nas svaki kraj ima svoju nošnju, svoje običaje. Šujićaci imaju svoju nošnju, igraju i pjevaju drukčije. Rožani isto. Kada ih vidiš na pozornici, ne izgledaju ko Duvnjaci, nego više ko Hercegovci. Za one s Buškog ne znam ni kakva im je bila nošnja. Valjda ko u Sinjana“ (kazivanje iz Duvanjskoga polja).

„Prije rata nisi smio otići u kavanu u drugo selo ako tamo nisi imao rodbine ili nekog kuma ili prijatelja. Čim vide da nisi njihov, bude batinjanja [tuče]. Malo se narod i družio. U ratu smo se svi upoznali i sada moš kod očeš [možeš kud hoćeš]“ (kazivanje iz Buškoga Blata).

Iz ovih kratkih kazivanja i pisanih radova proizlazi kako regionalni identitet ne mora biti jedinstven, nego mnogostruk, promjenjiv, fluidan i ovisan o kontekstima. Interpretacija regionalnoga identiteta odozdo, iz očišta istraživanja, pokazuje kako se identifikacijski procesi moraju promatrati u kontekstu „drugoga“, iako blizu, ipak „drugoga“, s kojim se ne žele svrstavati i čijim se imenom ne žele nazivati. U traganju za kohezijom i rješavanjem prijevora u procesu regionalne identifikacije traže se integrativni čimbenici. Duvnjaci tu ulogu pripisuju Domovinskomu ratu. „Tek u posljednje vrijeme više je izražen proces međuduvanjske integracije. Naročito je Domovinski rat pojačao svijest o bliskosti i zajedništvu i bio vrlo značajan integrativni faktor.“²⁶

Uz prijevora u procesu jedinstvene regionalne identifikacije Duvnjaci se diferenciraju i kao zasebna regija u odnosu na Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju označavajući svoj prostor kao „ono i“.

2. Mi smo ono „i“

Duvnjaci na „rubnosti i tromedžnosti“²⁷ Dalmacije, Hercegovine i Bosne pozicioniraju Duvno na „ono i“ u imenu države Bosne i Hercegovine, a ponekad „i“ služi kao veza s Dalmacijom. Iako nema suglasja o tome gdje su granice pre-

²⁵ M. Tokić, *n. dj.*, str. 516–517.

²⁶ *Isto*, str. 517.

²⁷ J. Krišto, *n. dj.*, str. 242.

ma Hercegovini i Bosni, granica s Dalmacijom državnopravna je s Republikom Hrvatskom.

„Duvno nije ni Bosna ni Hercegovina ni Dalmacija. Mi smo ‘ono i’ između i Bosne i Hercegovine i Dalmacije. [Gdje su granice?] Bosna počinje iza Šujice. Eto, Kupres nema gange. Hercegovina je od Studenih vrila, a granica Dalmacija je od Kamenskog. To je jasno ko dan“ (kazivanje iz Duvanjskoga polja).

Petar Miloš mi je uz kazivanje dao i jedan svoj rukopis koji je pripremao za objavu. Ne znam je li ovaj tekst u međuvremenu objavljen.

„Kupreška vrata su ne samo klimatska nego i psihološka granica Bosne. To ne znači da je to granica između Hercegovine i Bosne, nego granica između Kupresa i Bosne. Regionalni identiteti nisu isto danas i nekada. [...] Granice su delikatna problem. Njih su kroz povijest najučinkovitije, ali i najbezobraznije određivali činovnici. Duvno je kroz povijest bilo središnje mjesto ilirskog plemena Delmata koje vladalo širokim prostorom do Splita i primorskih gradova. Na tom zemljopisno i etnički jedinstvenom prostoru granice su neprirodno mijenjane i pomicanje. Pa tako imamo situaciju da je mletački top početkom 18. stoljeća odredio granicu između Osmanlijskog Carstva i Mletaka, Hercegovine i Dalmacije.“

Kazivači određuju granice i po razlici u govoru. Naravno, svi potvrđuju da govore hrvatskim jezikom, a da se razlikuju u dijalektu.

„Mi Bužani govorimo više ko Dalmatinci i Hercegovci, dok Duvnjaci govore više kao Bosanci. Mi [Bužani] kažemo *reka*, *iša*, *poša*, a Duvnjaci govore *reko*, *išo*, *pošo*“ (kazivanje iz Buškoga Blata).

Objašnjavajući vlastitosti lokalnoga govora, ističe se zasebnost Duvna u odnosu na susjedne regije. „Tako se u Duvanjskom polju, pod utjecajem iz bosanskih krajeva, kaže *reko* (namjesto književnoga *rekao*), dok se u Roškom polju, Buškom Blatu i selu Mesihovini, pod utjecajem iz Hercegovine i Dalmacije, kaže *reka*.“²⁸

Uz ovakvo neizravno postavljanje granica prema susjednim područjima postoje i pokušaji omeđivanja zasebne regije sastavljene od četiriju polja: Duvanjskoga, Livanjskoga, Kupreškoga i Glamočkoga koje treba promatrati kao zasebno, odnosno kao ono koje ne pripada ni Hercegovini ni Bosni, a ni Dalmaciji. To bi područje moglo bilo nazvano „Zadinarje“ jer iz perspektive Hrvata „tog

²⁸ R. Jolić, *n. dj.*, str. 469.

područja, Bosna počinje iza prijevoja Kupreških Vrata, Hercegovina iza kanjona Studenih Vrla, a Dalmacija od prijelaza Kamenskog²⁹.

U skladu s mišljenjem onih koji ovo područje smatraju zasebnom regijom posebnost regionalnoga identiteta najbolje se izražava kroz različitosti u odnosu na druge, one s kojima graniče, u ovome slučaju Bosance, Hercegovce i Dalmatince.

„Uh, što ne volim kada nas hoće svrstati ili u Bosnu ili u Hercegovinu. Nismo mi ni u Bosni ni u Hercegovini. Mi smo ti ono ‘i’. I znaš, u nas kažu da smo prepametni da bismo bili Bosanci, prepošteni da bismo bili Hercegovci i previše radini da bismo bili Dalmatinci“ (kazivač iz Duvanjskoga polja).

Poslije ovoga kazivanja pitao sam Petra Miloša zašto se Duvnjaci smatraju poštenijim od Hercegovaca, pametnijim od Bosanaca i boljim radnicima od Dalmatinaca. On mi je odgovorio:

„Tu sam misao čuo od jednog Duvnjaka u kavani. Na tragu predrasude može se učiniti zanimljiva i duhovita, ali se s ovom groznom ne slažem. Niti su Duvnjaci pametniji od Bosanaca, niti pošteniji od Hercegovaca. Ovo je vrijeme kada se mijenja identitet Duvnjaka. Nije slučajno da će Duvnjaci, na pitanje jesu li Bosna ili Hercegovina, kazati da su ono ‘i’ u imenu. To ‘i’ je poveznica ta dva entiteta, bliski jednom i drugom, a ni jedno od toga, dakle zasebni entitet. Propali plemići, nekada moćni, ali onemoćali, imaju toliko ponosa da se ne svrstaju ni Bosni ni Hercegovini nego izdržavaju ostati jedinstveni, svoji, ekskluzivni, svjesni da su sve manje prepoznati i prepoznatljiviji.“

U javnome diskursu proširila se teza o Hercegovcima kao ratnim profiterima i nositeljima nepoštene privatizacije. Vođeni željom da naprave otklon u identifikaciji u Duvnu, „čini mi se da je bila 1994. ili 1995., nepoznat netko u optjecaj pustio upaljače na kojima je pisalo – Ja sam Duvnjak / Nisam Hercegovac! Bio je to prvi signal da se poistovjećivanje pripadnosti Hercegovini s najpostojanjim hrvatstvom prometnulo u sveprisutno i svehrvatsko izjednačavanje hercegovštine s notornim lopovlukom“³⁰.

O specifičnoj identifikaciji Duvnjaka u odnosu na šira područja Hercegovine i Bosne možda slikovito govori i opaska jedno svećenika podrijetlom iz istočne Hercegovine koji je svojemu kolegi, rođenu u okolici Tomislavgrada rekao:

²⁹ D. Periša, *n. dj.*, str. 326.

³⁰ Ivica Đikić, „Razapeti identitet ili identitet od raspetosti“, *Status: magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, Udruga građana „Dijalog“ Mostar, 8, 2005./2006., str. 95.

„Vi Duvnjaci ne znate gdje pripadate. Nije ni čudo da je bivša Jugoslavija bila podijeljena na šest republika, dvije pokrajine i Duvno.“

Ne ulazeći u rasprave o uzrocima proizvodnje stereotipa o nepoštenim Hercegovcima, glupim Bosancima i lijenim Dalmatincima, za potrebe ovoga rada navedena kazivanja uzimaju se samo kao samoidentifikacijske odrednice Duvnjaka koji se smatraju zasebnom regionalnom skupinom u odnosu na druge s kojima graniče, odnosno na Hercegovce, Bosance i Dalmatince.

3. Mi (ni)smo Bosanci i (ni)smo Dalmatinci

Danas je malo Duvnjaka koji će za sebe reći da su Bosanci. Među rijetkima jedan koji se smatra Bosancem kaže:

„Ja jesam Bosanac. Nemam ništa protiv onih što za sebe kažu da su Hercegovci ili što neko hoće biti Dalmatinac. Mislim, manje smo slični Hercegovcima nego Bosancima. Nisam nikada ni razmišljao po čemu sam to Bosanac. Jednostavno tako mislim. A, malo mi je i muka od ovoga da svi Duvnjaci hoće biti Hercegovci“ (kazivanje iz Duvanjskoga polja).

„Mene kad god pitaju kažem da sam Bosanka. To mi je normalno. Volim bosansku muziku, pjesme. Eto, baš bila u Splitu i kažu mi, ‘vi Bosanci’. Pa, i jesam“ (kazivačica iz Buškoga Blata).

Identifikaciju Duvnjaka kao Bosanaca najčešće sprječava nejasnoća oko odnosa hrvatskoga nacionalnog i bosanskoga kao regionalnoga identiteta.

„Većina će reći kako biti Bosanac znači manje biti Hrvat, dok je biti Hercegovac biti više Hrvat. A mi smo Hrvati“³¹ (kazivanje iz Duvanjskoga polja).

„Kad kažeš Bosanac, onda to nekako više zvuči musliman. Odmah misliš na džamiju, ćevape, njihovo pjevanje i sve drugo. Baš bi mi bilo teško reći da sam Bosanac. Ako moram, onda kažem da sam Hercegovac. Nedavno sam bio u Zagrebu i pitaju me je li Duvno u Hercegovini i jesmo li mi Hercegovci. Što ću ja sada njemu objašnjavati da smo mi Bužani, pa Duvnjaci. Lijepo rekнем Hercegovac. I svi su mirni [smije se]“ (kazivanje iz Buškoga Blata).

³¹ Utjecaj nacionalnoga na regionalnu identifikaciju može se pratiti i kod Bošnjaka. Nekada je Ivan-planina bila granica i nitko nije dovodio u pitanje o Konjicu kao dijelu Hercegovine. Tijekom jednoga istraživanja o tradicijskoj odjeći u Konjicu 2010. godine upitao sam jesu li njihove nošnje hercegovачke. U skupini od desetak mladića i desetak djevojaka jedan je odgovorio: „Nije hercegovачka. Mi smo ono ‘i’ između Bosne i Hercegovine.“ Ostali su se složili s njegovim mišljenjem. Još izričitije o utjecaju nacionalnoga na regionalni identitet rekao je jedan mladi Bošnjak u Podveležju, u okolici Mostara, 2015. godine. Prema njegovu kazivanju: „Nismo mi Hercegovci. Mi smo Bošnjaci. Ono Hercegovci su više Hrvati.“

Slično mišljenje iznio je i Petar Miloš kada je objašnjavao većinsko mišljenje Duvnjaka o Bosni i Bosancima.

„U svojoj neukosti Duvnjaci su se izrugivali Bosni, istodobno sažalijevajući svoje sunarodnjake. Kada sam kao student doveo jednog prijatelja u selo i ukućane upozorio da je on Bosanac i musliman, strina je prostodušno kazala: ‘Neka, sinko, volio bi i on da nije, ali šta će sad’.“

Kao zaključak o odbijanju identifikacije Duvnjaka kao Bosanaca govori i tekst Ivice Đikića: „Bosna se počela doživljavati kao nešto sasvim muslimansko, kao carstvo dimija i kahvenisanja, kao nešto što nam je strano i daleko, i što nikad nije bilo dijelom nas i našeg života. Koliko je daleko išao taj (politički) koncept, svjedoči i živa istina da su se tih godina, a i kasnije, mnogi Livnjaci i Kuprešaci deklarirali Hercegovcima. Biti Hrvat, a smatrati se (i) Bosancem bilo je ravno izdaji, a provincija je, to znamo, posebno okrutna kad su izdajnici u pitanju.“³²

Regionalna identifikacija Duvnjaka nije samo unutarnje pitanje međuduvanjskih odnosa nego i dio širih međunacionalnih i državopolitičkih i kulturnih konteksta u suvremenome bosanskohercegovačkom društvu, o čemu će biti govora kasnije. Ovdje se kratko samo kao dokaz tomu mišljenju donosi kazivanje:

„Neću biti Bosanac. Eto, neću. Zato što oni gore u Sarajevu [misli se na bošnjačke političare i medije] hoće na silu da se odreknu svoga hrvatstva. Čuj, mi Bosanci katolici. E, ne može. Mi smo prvo Hrvati, pa Duvnjaci, onda možemo biti Bosanci ili Hercegovci. Ali, samo Bosanci, e, ne može“ (kazivanje iz Duvanjskoga polja).

Identifikacija Duvnjaka kao Dalmatinaca najbrojnija je među stanovnicima Vinice i Buškoga Blata. Tomu nije razlog samo činjenica da su to granična područja, nego su, prije svega, migracije, odnosno, naseljavanja Dalmatinaca na području Duvna zabilježena su kada se „zbog ekstenzivnog stočarstva i drugih gospodarskih potreba dio hrvatskih obitelji iz Imotskog okruga u Dalmaciji trajno nastanio u BiH, u mjestima Podzavelim i Podbila u okolici Županjca“³³.

³² Isto, str. 95.

³³ Zoran Grijak, „Utvrđivanje trajne nastanjenosti obitelji iz Dalmacije u Duvanjskom okrugu krajem 80-tih godina XIX. stoljeća, *Duvanjski zbornik. Zbornik radova s međunarodnog skupa „Duvanjski kraj kroz povijest“, Tomislavgrad, 6-7. srpnja 2000.*, Jure Krišto (ur.), Hrvatski institut za povijest - Naša ognjišta, 2000., str. 564.

Neki od stanovnika ovoga područja imaju obiteljske predaje o doseljavanju njihovih predaka iz Dalmacije. Tako u Vinici, danas pograničnome selu s Republikom Hrvatskom, kazivači se osjećaju i izjašnjavaju kao Dalmatinci zbog podrijetla, ekonomske i druge povezanosti s Dalmacijom.

„Teško da smo ti mi iz Vinice Bosanci ili Hercegovci. Nismo, vala, ni Duvnjaci. Duvno nam je općina, ali naši su u Makarskoj, Splitu i mi smo Dalmatinci. Kada za sebe govorimo, onda kažemo Dalmatinci. Najviše smo Dalmatinci“ (kazivanje iz Vinice).

Za neke Bužane identifikacija s Dalmatincima neprihvatljiva je. Neki, kako reče jedna kazivačica, smatraju kako mogu raspravljati o tome jesu li Bosanci ili Hercegovci, ali Dalmatinci nisu.

„[...] jer ako pogledaš samo razliku u kulturi pite, onda vidiš veliku razliku. Dalmatinci nemaju tu kulturu pite. Nije to samo pripremiti pitu, nego i sve ono što ide uz nju. Dok i Hercegovina i Bosna imaju tu specifičnu kulturu pite“ (kazivanje iz Buškoga Blata).

Neki se Bužani izričito odbijaju identificirati s Dalmatincima i kao razloge navode događaje tijekom i neposredno poslije Drugoga svjetskog rata.

„Mi Dalmatinci? Šta ti je? Pa i danas naši pričaju kako su Dalmatinci poslije onoga rata odveli sve naše blago, pokrali sve što su mogli. Ljudima su odvodili stoku s polja. Dalmatince [pogrdan naziv za Dalmatince] su partizani i komunisti. U nas nije bilo partizana. Piši nismo Dalmatinci. To što su oni uradili nama, to ne radi svoj svome“ (kazivanje iz Buškoga Blata).

Priznati se Dalmatincem za Duvnjake nudi i mogućnost ne opredijeliti se hoće li biti Bosanac ili Hercegovac, a pripadati široj regiji i istovremeno naglasiti hrvatski nacionalni identitet. Jedan hercegovački franjevac, inače Duvnjak po rođenju, izjavio je kako bi se Duvnjaci trebali izjašnjavati kao Dalmatinci i zbog hrvatskoga nacionalnoga jedinstva i zato što nisu ni Hercegovci ni Bosanci. Pozivajući se na jedinstvenu povijest Duvna i Dalmacije, i fra Robert Jolić rekao je tijekom jedne promocije knjige u Tomislavgradu: „Dalmatinski je mentalitet bliži Duvnjacima nego što su to mentaliteti Hrvata u Bosni ili Hercegovini i o njemu bi trebalo više govoriti.“

Dok se smanjuje identifikacija Duvnjaka s Bosancima i Dalmatincima, „u posljednje vrijeme osjeća se u mlađih generacija tendencija identifikacije s Hercegovcima“³⁴.

³⁴ M. Tokić, *n. dj.*, str. 516.

4. Hercegovizacija Duvnjaka

Danas je teško utvrditi kada je započeo proces identifikacije Duvnjaka s Hercegovinom. Za neke kazivače sve je započelo još u 19. stoljeću i odlučujući je čimbenik bila pripadnost hercegovačkoj crkvenoj upravi. Uspostavom „Hercegovačkog vikarijata (1846.), Hercegovačke franjevačke provincije (1852.) i Mostarsko-duvanjske biskupije (1881.) Duvno je u teritorijalno crkvenomu ustroju Hercegovine. To je važna činjenica za razmatranje formiranja mentaliteta stanovništva i osjećaja regionalne povezanosti“³⁵.

Tijekom jednoga susreta 2008. godine sa skupinom mještana angažiranih oko uređenja prilaza župnoj crkvi u Seonci, u Duvanjskome polju, započeo sam razgovor o tome jesu li Bosanci ili Hercegovci. Na početku je sve započelo smijehom i šalom, a onda je rasprava postala napetija jer su se tabori podijelili između Duvnjaka i Hercegovaca. Na kraju razgovora jedan stariji gospodin doviknuo je: „Dokle biskup dolazi krizmavat [dijeliti sakrament krizme], dotle ti je Hercegovina.“

Bez obzira na to kada su se Duvnjaci počeli identificirati kao Hercegovci, postoji suglasje kako je proces intenziviran u ratu 1990-ih. Ivica Đikić, opisujući duvanjski i vlastiti regionalni identitet, uvodi pojam „hercegovizacije“ i njime definira „nasilno svođenje tog gradića samo na njegovu hercegovačku identitetsku komponentu. Duvno se ispraznilo od Srba, a iduće, 1993., godine uglavnom smo ostali i bez Muslimana. Hercegovizacija bila je, naime, povezana s radikalnom hrvatizacijom“³⁶.

U kazivanju o protivljenju hercegovizaciji Duvna potvrđuje se rat kao vrijeme jačanja hercegovačkoga identiteta kod Duvnjaka.

„Duvnjaci Hercegovci? Jesu na baterije. [Što znači na baterije?] Na silu i u ratu. Nešto meni tu nije prirodno. Ne možeš biti to što nisi. Ali, i šire se drugi preko nas. Poslije ovoga rata [1990-ih] nastale su nove države i sve su nekako manje nego što su mislile biti. Proširile su se samo Srbija i Hercegovina. Srbija preko Republike Srpske, a Hercegovina na Duvno, Livno i Kupres“ (kazivanje iz Duvanjskoga polja).

Na pitanje zašto se Duvnjaci radije izjašnjavaju kao Hercegovci, Petar Miloš poslao je pisani odgovor u kojemu ističe dva odlučujuća razloga: migracije i nejasno navodeći prilike koje su ih natjerale izjasniti se:

³⁵ Isto, str. 514.

³⁶ I. Đikić, *n. dj.*, str. 95.

„Da ne duljim, danas u mome selu žive isključivo doseljenici iz Hercegovine i Dalmacije. [...] Duvnjaci, premda su aristokratskim manirom naglašavali ekskluzivnost i posebnost svoga mjesta, prilike su ih u posljednje vrijeme natjerale da se oko toga izjasne. Većina će njih naglasiti da korijen imena Duvno potječe od ilirske riječi Dalma (ovca), da je istog podrijetla kao i ime Dalmacija, da je bilo glavni grad Hrvatske, ali će većina njih, nakon mjerkanja, kazati da su, ako se već moraju izjasniti, ipak Hercegovci. Uostalom, pripadaju mostarsko-duvanjskoj biskupiji.“

Iz ovih kazivanja proizlazi kako su identifikaciji Duvnjaka kao Hercegovaca pridonijeli: doseljavanja stanovništva iz Hercegovine u duvanjski kraj, već stoljetna pripadnost Mostarsko-duvanjskoj biskupiji te osobito intenzivirane društveno političke, ekonomske i kulturne interakcije između Duvna i Mostara, središta Hercegovine, u novome demokratskom bosanskohercegovačkom kontekstu i ratnim događanja 1990-ih.

„Ako se već moraju izjasniti“, time potvrđujući kako identifikacijski proces Duvnjaka s Hercegovinom proizlazi iz sveukupna konteksta koji u pograničju i na tromedi ipak ne trpi „nesvrstanost“ i „neopredijeljenost“. Tomu u prilog ide i jedna rasprava na društvenim mrežama oko regionalnoga identiteta. Pokušavajući odgovoriti na pitanje o regionalnome identitetu Livanjaka, Radoslav Dodig spomenuo je i Duvnjake i napisao: „Kada ja upitam prijatelje Livnjake što su, Hercegovci ili Bosanci, oni uznosito odgovaraju: Nismo Hercegovci, nismo Bosanci. Mi smo ono ‘i’ između Bosne i Hercegovine. Slično za sebe kažu i Duvnjaci. *Ja ih prozivam da su kao Titovi nesvrstani* [istaknuo Z. M.] [...] Kada budem pisao monografiju o Hercegovini u rimsko doba, uvrstit ću i Livnjake i Duvnjake u nju, jer su Delmati uglavnom poklopili Hercegovinu do Neretve. Supstrat je Hercegovcima iz antičkoga doba zajednički!“³⁷

Suvremeni bosanskohercegovački sociokulturni i politički kontekst s državne razine izravno utječu na „hercegovizaciju“ Duvna. To je unutar bošnjačkoga nacionalističkog diskursa oživljena ideja o bosanskoj naciji, koja bi trebala poništiti postojeća ustavna rješenja, i smetnja bošnjačko-bosanskim nacionalistima, „dvočlano ime države Bosne i Hercegovine, koje im onemogućava potpuno poistovjećenje s njom i preuzimanje uloge državnog – bosanskog naroda

³⁷ „Tko su Livnjaci“, <https://blog.dnevnik.hr/livno1/2005/03/185653/tko-su-livnjaci.html>, (2. XII. 2022.).

u svojoj zemlji – Bosni. Radi toga pokušavaju izbrisati Hercegovinu iz ustava i pamćenja³⁸.

Promoviranje bosanske nacije izravno umanjuje bosanski i jača hercegovački regionalni osjećaj Duvnjaka jer je pojam Hercegovac postao „gotovo sinonim za Hrvate iz Bosne i Hercegovine“³⁹. Upravo je ovo jedan od najvažnijih razloga zašto se Duvnjaci identificiraju s Hercegovcima. Time istovremeno postaju dio veće regije, nisu nesvrstani i potvrđuju svoj hrvatski nacionalni identitet.

„Kada u Zagrebu kažeš da si Hercegovac, onda ne moraš objašnjavati da si Hrvat. Ako kažeš da si Bosanac, onda moraš objašnjavati da si katolik, pa da si Hrvat. Eto, zato naši kažu: ‘Ja sam Hercegovac’ i to ti je to“ (kazivanje iz Buškoga Blata).

U duvanjskoj regionalnoj identifikaciji članovi iste obitelji različito se izjašnjavaju. Takav je primjer dviju sestara u Buškome Blatu jer jedna za sebe kaže da je Bosanka, a druga Hercegovka. Njih dvije to mirnije prihvaćaju i o tome rijetko razgovaraju. No, prema nekim kazivanjima događaju se veoma žučne rasprave koje izazivaju kratkotrajnije ili dugotrajnije prekide komunikacija članova uže i šire obitelji. Ipak, može se zaključiti kako prijepori u razgovorima završavaju općim konsenzusom, naglašavajući važnost nacionalne u odnosu na druge identifikacijske razine.

„Nije važno šta smo mi ovako lokalno, Duvnjaci ili šta drugo. Možemo biti i jedno i drugo i treće, ali sigurno da smo Hrvati. I točka. Slušaj me, lijepo ti kažem. Mi smo Hrvati. I dosta ti je to“ (kazivanje iz Buškoga Blata).

Iako se može čuti i pročitati kako „Duvnjaci imaju vrlo razvijen hrvatski nacionalni osjećaj te ne pridaju posebno važnost regionalnoj pripadnosti“⁴⁰, ipak može se reći kako su Duvnjacima veoma važne i lokalna i regionalna identifikacija. Primordijalan položaj nacionalnoga u hijerarhiji identiteta ističe se i zato što nudi rješenja prijepora disparatnih lokalnih i regionalnih identifikacija.

Praveći vlastitu hijerarhiju identiteta, nacionalni je „primarni“, „prvi“, „glavni“, „osnovni“, ili kako ga već nazivaju. „Glavni identitet je hrvatstvo, a Hrvatima kao starosjedilačkom i većinskom stanovništvu u Livnu i Duvnu, on jest

³⁸ Ivo Lučić, „Ima li Hercegovine? (Tko i zašto negira Hercegovinu i Hercegovce?)“ *Status: magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, Udruga građana Dijalog Mostar, 8, 2005/2006., str. 121.

³⁹ *Isto*, str. 115.

⁴⁰ M. Tokić, *n. dj.*, str. 516.

i najvažniji. Zatim dolazi katoličanstvo, pa zavičajna pripadnost, a sve ostalo im je, kako sam redoslijed kaže, četvrto razredno ili čak nebitno.⁴¹

Zaključak

Konstrukcija regionalnoga identiteta Duvnjaka promatrana je, prije svega, kao dinamičan proces u suvremenome bosanskohercegovačkom kontekstu na tromedi i rubovima svjetova i triju većih regija, Bosne, Hercegovine i Dalmacije. Objektivni i subjektivni elementi regionalnoga identiteta Duvnjaka, bilo onih koji su se smatrali zasebnom regijom ili dijelom većih regija, prema kojima su se izjašnjavali kao Bosanci i/ili Hercegovci i/ili Dalmatinci, u pisanim radovima i u kazivanjima prikupljenima za ovaj rad, objašnjavani su kroz prirodno-geografska obilježja, povijest, jezik, upravno-teritorijalna ustrojstva na civilnoj ili vjerskoj razini.

Ne ulazeći u rasprave o višeznačnome određenju samoga termina regija, Duvno se promatralo kao jedinstvena regija, relativno neovisna u odnosu na veće regije Hercegovine i Bosne, gdje su granice zamagljene i nejasne, i Dalmacije s administrativnom državno-pravnom granicom s Republikom Hrvatskom. U geopolitičkim kontekstima „Duvno je dio Bosne, premda se stanovništvo tako ne osjeća, nego čuti da je tromeda što ujedno dijeli i povezuje Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju“⁴².

Iako se u ovome radu polazilo od teritorijalnoga određenja Duvna kao zasebne regije, naglasak nije na geografskim karakteristikama nego na ljudima i njihovim interpretacijama vlastitih identiteta. Identitetu se pristupilo kao promjenjivim, fluidnim, situacijskim i dinamičnim narativnim konstrukcijama u sadašnjosti, kao nedovršenu, simbolički konstruiranu, zamišljenu i iracionalnu polju gdje se objektivni i subjektivni čimbenici koriste od nositelja te smisla koji im oni daju.⁴³

Propitujući hijerarhiju identiteta, u fokusu je međuodnos nacionalnoga, regionalnoga i lokalnoga identiteta. Potonji su međusobno oštro odijeljeni u pet zasebnih cjelina i zajedno tvore mnogostruk, ponekad prijeporan, regionalni

⁴¹ D. Periša, *n. dj.*, str. 327.

⁴² J. Krišto, *n. dj.*, str. 17.

⁴³ Jadranka Grbić Jakopović, *Multipliciranje zavičaja i domovina: Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2014., str. 42.

identitet. Tako se u propitivanju duvanjskoga regionalnog identiteta ne može pristupiti samo kao jedinstvenomu identitetu, jer je on u svojoj biti mnogostruk. Mnogostrukost regionalnoga identiteta Duvnjaka i nedovršena „međuduvanjska integracija“ malo je poznata u širemu javnom diskursu, ali ona snažno boji proces duvanjske identifikacije.

Odbijanje identifikacije i upotrebe termina „Duvnjaci“ kazivača iz Vinice, Roškoga Polja, Buškoga Blata i Šujice, jer ga koriste stanovnici Tomislavgrada i sela u Duvanjskome polju, utječe i na njihovu identifikaciju s većim regijama. Tako zemljopisna blizina pojedinih duvanjskih užih lokalnih cjelina s većim regijama, Hercegovinom, Bosnom i Dalmacijom, jest jedan, ali nije odlučujući čimbenik u njihovoj samoidentifikaciji kao Hercegovaca, Bosanaca ili Dalmatinaca.

Duvnjaci koji ističu posebnost duvanjskoga područja u odnosu na Hercegovinu i Bosnu kažu kako su „ono i“ i time Duvno izdvajaju u zasebnu regiju. Na taj način u imenu države Bosne i Hercegovine nalaze i opisuju vlastiti položaj, ne identificirajući se ni s jednom od dviju većih regija. Veznik „i“ u zemljopisnome smještanju duvanjske regije koristi se u opisu različitosti i pripadnosti Dalmaciji. Ovaj je narativ i danas odlučujući u prihvaćanju posebnosti u regionalnoj identifikaciji i još uvijek najzastupljeniji u terminu „Duvnjak“. Njegovim korištenjem pravi se otklon i do nepoštenih Hercegovaca, manje pametnih Bosanaca, koji su i sve manje Hrvati. Oba stereotipa su „naravno, pogrešna, a bilo bi banalno na ovom mjestu objašnjavati i dokazivati kako Bosna ne isključuje hrvatstvo i kako Hercegovina ne isključuje poštenje“⁴⁴.

Jedinstvenost i posebnost duvanjske regije ističe se jer Duvno „uistinu jest zaseban svijet koji je i Bosna, i Hercegovina, i Dalmacija, a istovremeno nije ništa od toga, nego je neka čudna (i čudesna) derivacija svih tih identiteta. [...] [S]vijet Duvna, čardak razapet između triju identiteta čiji je identitet opet čvrsto izgrađen na toj raspetosti, svijet sa svojim jedinstvenim multikulturalnim i multiregionalnim jezikom“⁴⁵. Duvno je zasebna regija jer „duvanjski Hrvati znaju za sebe često, što u šali što ozbiljno, reći da su ‘nesvrstani’ ili veznik *i* u sintagmi Bosne i Hercegovine, a to je posebno došlo do izražaja poslije završetka nacionalnog i vjerskog rata koji je pratio raspad komunističke Jugoslavije i

⁴⁴ I. Đikić, *n. dj.*, str. 95.

⁴⁵ *Isto*, str. 95.

podjelu Bosne i Hercegovine. Zbog toga se pripadnost Livna i Duvna može i treba promatrati na drugi ili drukčiji način⁴⁶.

U posljednjih tridesetak godina, ponajprije rat 1990-ih, a zatim i poslijeratni disparatni pogledi triju naroda na prošlost, sadašnjost i buduće uređenje države Bosne i Hercegovine, te bošnjačka revitalizacija diskursa o jedinstvenoj bosanskoj naciji s tri religijske zajednice, snažno utječu na proces regionalne identifikacije Duvnjaka. Ponajprije, javlja se i sve više udaljuje Duvnjake od osjećaja pripadnosti Bosni i identificiranja kao Bosanaca. Danas je Bosna za Duvnjake, u pravilu, svijet islama i sarajevske političke propagande, izravno protivna Hrvatima i njihovu nacionalnom identitetu.

Reakcije su Duvnjaka na ovaj diskurs dvojake: sve je izraženije naglašavanje hrvatskoga nacionalnog, s jedne strane, i osnaživanje hercegovačkoga regionalnog identiteta, s druge strane. Izjednačavanje pojma Hercegovac, koji gotovo postaje sinonim za Hrvate u BiH, Duvnjacima s primordijalnim hrvatskim nacionalnim identitetom istovremeno čini prihvatljiviji proces hercegovizacije Duvna. Nadalje, iz predratnoga razdoblja i u početku rata 1990-ih započinju i danas se nastavljaju intenzivnije političke, kulturne, ekonomske veze i, uz sve veći broj studenata iz Duvna u Mostaru, umrežuje se povezanost Duvnjaka s Hercegovinom.

Prema kazivanjima o duvanjskome regionalnom identitetu „koji naginje Hercegovini“ ističe se presudan utjecaj pripadnosti Mostarsko-duvanjskoj biskupiji i Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji. Način i aktivnosti svećenika i redovnika koji su utjecali na regionalnu identifikaciju Duvnjaka tražili bi zasebno istraživanje. No, primjećuje se kako i među svećenicima ne postoji suglasje oko toga jesu li Duvnjaci samo Duvnjaci ili su Hercegovci ili Dalmatinci. Kažu „nije se još čulo da se ijedan izjasnio kao Bosanac“. Općenito, Katoličkoj se crkvi pripisuje utjecaj na regionalnu identifikaciju Duvnjaka kroz „njezin teritorijalni ustroj. [I] osim što je njegovala i čuvala vjeru, bila je čuvarica nacionalne svijesti i identiteta, nositeljica i primateljica kulturnog života, čuvarica kulture i svekolike nacionalne baštine“⁴⁷.

Opće je suglasje Duvnjaka u primarnu isticanju hrvatskoga nacionalnog identiteta, religijski i regionalni identiteti nemaju čvrstu drugu poziciju i če-

⁴⁶ D. Periša, *n. dj.*, str. 326-327.

⁴⁷ M. Tokić, *n. dj.*, str. 514.

sto je mijenjaju. Kod onih s Duvanjskoga polja ponekad je na drugome mjestu religijski katolički, a ponekad regionalni identitet. Bužani, Rožani, Šujićani i Vinićani, poslije nacionalnoga, a ispred regionalnoga, daju prvenstvo svojem lokalnom identitetu. Supostojanje različitih regionalnih identiteta na tromedi i pograničju narušava koheziju, pa čak i unutar istih obitelji stvara prijemor koji se rješava naglašavanjem nacionalnoga identiteta.

Može se reći kako svi Duvnjaci u svojoj hijerarhiji identiteta ističu prvenstvo nacionalnoga, koji po njihovim kazivanjima, nadilazi, ali istovremeno uključuje sve druge identitete osim bosanskoga. Naime, danas je biti Bosanac za Duvnjake sve manje prihvatljivo kao dio hrvatskoga nacionalnog identiteta. Slušajući disonantne i ponekad veoma oštre rasprave Duvnjaka o njihovoj regionalnoj identifikaciji, stječe se dojam kako nacionalni identitet ima kapacitet riješiti prijemore u regionalnoj identifikaciji, dok regionalni duvanjski identitet nema kapacitet nadići prijemore oko lokalnih identifikacijskih procesa.

Budućnost će pokazati u kojemu će smjeru ići proces „međuduvanjske integracije“ i postizanja općega konsenzusa oko jedinstvena regionalnog identiteta Duvnjaka. Danas se može govoriti ne o jednome nego o četirima supostojećim nazivima regionalnoga identiteta Duvnjaka i rasprave o njima ne vode socio-kulturnoj koheziji nego stvaraju prijemore. Među Duvnjacima nacionalni identitet natkriljuje različite identifikacije i Duvnjaka koji ostaju „ono i“, odbijajući prihvatiti identifikaciju s nekom većom regijom, i drugih koji Duvno smatraju dijelom Hercegovine i/ili Bosne i/ili Dalmacije i po tome se nazivaju Hercegovcima, Bosancima i/ili Dalmatincima.